

území České republiky v okolí Znojma či na Slovensku v okolí Dunaje (Balthasar 1935, Zavadil — vlastní pozorování).

Albinismus je u užovky obojkové vzácností. Nejstarší nálezy zaznamenali R. Pirotta (1878) a H. Weise (1884) a do současné

doby je v literatuře popsáno celkem kolem 10 albinotických exemplářů pocházejících z různých částí areálu (Kabisch 1978 a 1999, Günther 1996, Sackl a Putz 2002). Námi pozorovaný jedinec tento krátký seznam rozšiřuje a současně představuje

Mladé albinotické užovky obojkové pozorované v r. 2005 je jediným publikovaným případem z našeho území. Snímky R. Musilové

jediný publikovaný případ albinismu užovky obojkové z území ČR.

Závěrem se lze zmínit, že u hadů byl albinismus z našeho území prokázán zatím pouze u užovky hladké (*Coronella austriaca*). Dokladový exemplář z okolí Tábora je uložen v Národním muzeu v Praze. Herpetologická sbírka Slovenského národního múzea v Bratislavě se může pyšnit albinotickým exemplářem užovky stromové (*Zamenis longissimus*, dříve *Elaphe longissima*) pocházejícím z Malých Karpat.

Vznik článku byl podpořen grantem AOPK ČR (VAV620/1/03), grantem FRVŠ G4 2558/2006 a výzkumným záměrem MSM 6293359101.

Hrob kuřáka dýmky

Miroslav Prokopec

Archeologická lokalita Roonka, odkud pochází kostra popisovaná v tomto článku, leží na pravém břehu řeky Murray, 120 km severovýchodně od města Adelaide v Jižní Austrálii. V podstatě šlo o záchranný výzkum, neboť na pastvině na vyvýšené terase nad řekou se po vypasení trávy ovce a po povodni v r. 1956 začaly na erodované ploše písčité dny objevovat lidské kostry v množství naznačujícím, že jde o staré pohřebiště (viz obr.). Systematický výzkum, na kterém se podíleli dobrovolníci z řad přátel Jihoaustralského muzea v Adelaide pod vedením architekta V. Tolchera, zahájil archeolog tohoto muzea G. L. Pretty v r. 1968. Jako člen Československé expedice do Arnehmské země v r. 1969 jsem měl za úkol provést literární rešerši o domorodých kmenech. V Jihoaustralském muzeu jsem se seznámil s G. L. Pretty, který mi nabídl kostrové pozůstatky vyzvednuté z Roonky k antropologickému zhodnocení. K tomu došlo až po vyřízení formalit v letech 1974–75, kdy jsem se též pravidelně zúčastňoval práce na vykopávkách.

Do r. 1975 bylo po sebrání jednotlivých kostí ležících na povrchu odkryto přes 200 hrobů, z toho 111 v nejlépe zdokumento-

vané sondě A. Stáří 18 tisíc let bylo zjištěno metodou C¹⁴ z uhlíku nalezeného u zbytku klokaní kosti v nejhlubším místě výkopu

(asi 3 m). Další uhlík z jednoho z hrobů svědčil o stáří 7 tisíc a z druhého 4 tisíc let. G. L. Pretty označil nejstarší epochu bez lidských kostí číslem I, se staršími lidskými kostmi II a nejmladší epochu s hroby čísly IIIa, IIIb a IIIc. Jsou důkazy pro to, že se na tomto místě pohřbívalo až do kontaktu domorodců s Evropany, k čemuž došlo v této části Austrálie kolem r. 1840 (viz dále). Potvrzuje to i hrob č. 20 ze sondy A (viz obr.).

Na výkopech se pracovalo vždy v sobotu a neděli, před odjezdem byly vykopávky překryty černou polyvinylovou fólií zatíženou kameny, aby ji vítr neodvál. Jak se později ukázalo, toto opatření nebylo pro uchování kostí ideální, neboť pod fólií se vlivem slunečního záru vyvinulo mikroklima, které přispívalo k jejich rozpadu. Kostí se proto zpevňovaly speciálním lakem. V hrobech byly kostry dokonale vypreparovány a na snímcích vypadaly bezchybně. Po vyjmutí ze země a po dopravě nákladním autem v krabicích do muzea z nich však v mnoha případech zbyly žalostné trosky.

Pozoruhodný nález — obroušení zubů keramickou dýmku

Materiál vyzvednutý na pohřebišti Roonka se skladoval v depozitáři Jihoaustralského muzea v krabicích označených čísly jednotlivých hrobů a písmenem příslušné sondy (trench). Povrchový sběr kostí, který předcházal systematickému odkrývání identifikovaných hrobů, byl uložen do několika samostatných krabic. Některé krabice obsahovaly jen několik kostí, jiné všechny hlavní kosti kostry. V krabici A 14 byla uschována dolní čelist (mandibula), na níž bylo zjištěno půlkruhovitě obroušení na druhém řezáku a částečně i špičáku vlevo. Při popisu kostí z hrobu A 20 bylo podobné obroušení zjištěno na zubech v horní čelisti, přičemž mandibula chyběla. Bylo jasné, že dolní čelist patřila ke kostře A 20 a dostala se do krabice A 14 omylem. Podle stavu zachovalosti chrupu a švů na lebce se dalo usuzovat na věk jedince 18–25 let.

Při anatomickém připojení dolní čelisti k horní vznikl při mírné nedovřeném skusu

Naleziště Roonka v Jižní Austrálii před začátkem výzkumu, s lidskými kostmi a jejich zbytky povahujícími se na povrchu písčité dny. Foto z archivu Jihoaustralského muzea

Tab. Některé antropometrické charakteristiky lebky z hrobu A 20 (více v textu)

Údaje jsou uvedeny v mm	
největší délka mozkovny	178
největší šířka mozkovny	122
výška mozkovny	137
morfologická výška obličejce	110
výška horního obličejce	67
šířka obličejce	130
výška symfýzy dolní čelisti, tj. brady	31
výška nosního otvoru	51
šířka nosního otvoru	29
délka patra	62
šířka patra	66
nejmenší šířka čela	94

Indexy jsou uvedeny v indexových jednotkách	
délko-šířkový index lebky (hyperdolichokranní)	68,5
délko-výšový index lebky (hypsikranní)	80
šířko-výškový index lebky (akrokraní)	112,3
obličejový index (euryprosopní)	84,6
index horního obličejce (mesenní)	51,5
index nosu (chamaerhinní)	56,9
patrový index (brachystaphylinní)	106,5

v místě obroušení kruhovitý otvor o průměru cca 8 mm (viz obr.). Obroušením korunek zubů byla postižena korunka levého zevního dolního řezáku (I2) a levého dolního špičáku (C). Oba tyto zuby (více řezák) se zdají být tlakem při stisknutí čelistí vychýlené. Ihned se pátralo v seznamu zvlášť uložených archeologických předmětů nalezených v hrobech a našla se poškozená keramická dýmka a na dvakrát zlomená troubel. Ta se hodila přesně do otvoru vybroušeného v chrupu (viz obr.). Příčina obroušení byla tudíž prokázána.

Literatura uvádí řadu případů obroušení zubů keramickou troubelí dýmky z bývalých britských kolonií, z USA i odjinud, kde byly takové dýmky vyráběny nebo se importovaly. D. M. Übelaker (1996) popsal 7 případů z 19 koster odkrytých v Paluxent Point poblíž Solomons ve státě Maryland

v USA z let 1658–1680, které měly na chrupu kruhovitě obroušení od keramické dýmky. Dále uvádí, že se kouření dýmky rozmohlo v Anglii koncem 16. stol. a že první továrna na keramické dýmky vznikla v Londýně v r. 1619. Pochopitelně zbývá zjistit, jak dlouho trvá, než dojde k obroušení tvrdé skloviny na korunkách zubů a vzniku kruhovitěho lůžka na usazení dýmky v čelistech.

Výskyt zubního kazu

Nález potvrdil, že k pohřbu v hrobě A 20 nemohlo dojít dříve, než dorazily na dolní tok řeky Murray Evropané s jejich kulturou, zvyky a způsobem života, jaký nepochybně po určitou dobu vedla osoba, jejíž zbytky se v hrobu našly.

Lebka označená A 20 měla totiž další zvláštnost — na obou druhých stoličkách (molárech) v dolní čelisti byly nalezeny velké symetrické zubní kazy (viz obr.). Je známo a bylo možné to potvrdit na ostatních lebkách z Roonky, že se u domorodců zubní kaz (karies) nevyskytoval. Strava místních obyvatel žijících v jejich přirozených podmínkách pravděpodobně ke vzniku zubního kazu nepřispívala. Osoba se známky kouření na zubech požívala zřejmě evropskou stravu s bílou moukou a cukrem, případně žila ve společnosti Evropanů a získala ústní mikroflóru a podmínky v ústech vhodné pro vznik kazu. Jako činitel vedoucí ke vzniku zubního kazu se uvádí bakterie *Streptococcus mutans*, která se přenáší z osoby na osobu i slinami (např. polibkem). Nález zubních kazů tedy potvrdil u osoby z hrobu A 20 podíl na evropském způsobu života a evropské stravě vytvářející podmínky pro vznik zubního kazu.

Další otázka zní, jak dlouhou dobu musel domorodec žít evropským způsobem života a konzumovat evropskou stravu, než se u něho na obou druhých stoličkách vytvořily hluboké zubní kazy.

Charakteristika kostry a amputace levé horní končetiny

Dalším překvapením při antropologickém zpracování kosterních zbytků z hrobu A 20 byla horní (proximální) část (asi polo-

*Nahoře hluboký zubní kaz (karies) na zadní straně korunky druhé dolní stoličky vpravo. Podobný kaz byl i na levé straně dolní čelisti
 ♦ Uprostřed zdravá pažní kost pravé horní končetiny, klíční kosti a zbytek levé, částečně atrofované pažní kosti osoby z hrobu A 20
 ♦ Vpravo dole chrup lebky A 20 s vybroušeným kruhovitým otvorem od keramické troubele dýmky
 ♦ Vlevo dole pohled na sondu A v oblasti archeologických vykopávek v Roonce na břehu řeky Murray po skončení výzkumu. Foto z archivu Jihoaustralského muzea*

Lebka A 20 s keramickou dýmku zasazenou v otvoru vybroušeném mezi zuby obou čelistí

vina) levé pažní kosti s pokročilou atrofií dolního (distálního) konce pahýlu po amputaci, dávající zbytku kosti kanelovaný, klínovitý tvar (viz obr.). Amputace čini dojem, že byla provedena odborně bez následných známek hnisání apod. Podle stavu proximální hlavičky zbytku pažní kosti zůstaly ramenní kloub a jeho pohybové funkce amputací zřejmě neovlivněny.

Otázka zní, jak dlouho ještě žil domorodec po amputaci části levé paže, resp. jak dlouhá doba byla zapotřebí ke vzniku tak pokročilé atrofie a resorpce zbylé části pažní kosti po amputaci. Byla postižená osoba původně levák či pravák, nebo se stala pravákem až po amputaci levé paže? To je třeba mít v patrnosti i při vysvětlení skutečnosti, že zuby obroušené troubelí dýmky jsou na levé straně chrupu.

Hovoříme-li o kuřákově a nadto ještě o kuřákově dýmky, máme především na mysli muže. Ze zkušenosti s domorodci

Porovnání zdravé pažní kosti pravé horní končetiny se zbytkem levé, částečně atrofované pažní kosti těžší osoby. Snímky M. Prokopce, pokud není uvedeno jinak

v rezervacích a vládních stanicích v Severním teritoriu a ze severní části Jižní Austrálie víme, že kouří muži i ženy bez rozdílu, a to domorodí nebo běžný importovaný tabák. Kouří buď cigarety, nebo dýmky, jejichž troubele se většinou nedochovaly, a proto se nazývají short pipes (krátké dýmky). Nebylo tedy překvapením, že kosterní pozůstatky z hrobu A 20 vykazovaly známky spíše ženského než mužského pohlaví.

Některé antropometrické charakteristiky lebky z hrobu A 20 přibližuje tabulka. Tato data převedená do běžné mluvy znamenají, že jde o lebku dlouhou, vysokou a klenutou, s celkově nízkým obličejem, avšak se středně širokou jeho horní částí, se širokým nosním otvorem a se širokým patrem. Výška těla kuřáka (kuřáčky) dýmky byla stanovena z délky stehenní kosti na 158 cm.

Otázky a dohady

Kostra z hrobu A 20 z pohřebiště Roonka byla obroušením zubů keramickou dýmku a nálezem dýmky samotné archeologicky datována do doby po kontaktu domorodců s Evropany. Hluboké kazy na obou druhých molárech svědčí pro to, že osoba žila po určitou dobu evropským způsobem života. Amputace pravé paže, zřejmě provedená odborně, mohla být zapříčiněna zraněním ruky či paže (hnisavý proces, hadí uštknutí apod.), nebo mohlo jít i o trest za krádež v dobách, kdy první příchozí Evropané krutě trestali domorodce za krádež, zvláště dobytka. Znamky na lebce (drobná, ale vysoká) a na kostře ukazují na mladou ženu nižší postavy ve věku 18 až 25 let.

Co přimělo první evropské osadníky či vojáky, aby ji na čas přijali mezi sebe? Podle známek na lebce mohlo jít o pohlednou a zdravou dívku, kterou si vyhlédli jako služebnou. Možná, že byla po amputaci paže po určitou dobu v jejich péči, žila a stravovala se jako Evropané a měla možnost kouřit keramickou dýmku. Ke konci života se vrátila mezi domorodce, kteří pochovávali své mrtvé v písečné duně v Roonce. Na zbytcích kostry nebyly nalezeny žádné známky, které by umožnily stanovit příčinu smrti. Přispěl pobyt ve společnosti Evropanů ke zkrácení jejího života? Mohla např. zemřít na plicní tuberkulózu, která nezanechává na kostře viditelné známky.

Dobu potřebnou k obroušení zubů keramickou dýmku do stupně zjištěného na lebce z hrobu A 20 lze odhadnout nejméně na rok (pochopitelně záleží na frekvenci kouření, na síle stisku čelistí a četnosti pohybu troubele mezi zuby — rotace nebo její zasunování a vysunování směrem do úst a ven). V našem případě kuřák vládl pouze pravou rukou a přitom dýmka měla své usazení v levé straně chrupu. To se nevylučuje. Jde zřejmě o zvyk. Mnozí dávají při kouření cigaretu nebo dýmku do úst na druhou straně než je ruka, v níž cigaretu nebo dýmku drží. Jinými slovy kuřák nemusí preferovat stranu, na které drží dýmku v ústech podle toho, zda je pravák nebo levák.

Za stejně dlouhou dobu (asi rok) se mohly vyvinout zubní kazy při evropské

stravě. Atrofie kosti v pahýlu paže mohla dosáhnout stávajícího stupně zřejmě teprve za několik let po amputaci (odhadem za dva až čtyři roky i více).

V Národní galerii v Adelaide se dochovala kresba malíře Cowthorna představující pohřební procesí na řece Murray: řada mělkých člunů z kůry, z nichž první vezl zesnulého. Někteří jedinci pohřbení v Roonce tam mohli tudíž být dopraveni i ze vzdálenějších míst. Možná, že v tom hrála roli též písečná duna, v níž bylo relativně snadné vyhloubit jámu pro uložení mrtvého těla.

Název kmene, který obýval oblast, do níž spadá Roonka, byl Najawang. Jméno Roonka je pak odvozeno od slova ronk, což je domorodý název pro dlouhou larvu, která se tam vyskytuje a sloužila za potravu. Možnost prvního styku domorodců z oblastí kolem Roonky s Evropany se naskytla teprve poté, co do těchto míst dorazil při své plavbě po řece badatel Charles Sturt, aby podal zprávu o domorodcích v této oblasti. To bylo v r. 1829. Nedlouho nato zasáhla povodí Murray epidemie neštovic.

V r. 1839 se do kraje dostali honáci dobytka v čele s Charlesem Bonnyem a o několik měsíců po něm vládní úředník Edward John Eyre, který měl urovnat neshody mezi domorodci a kolonisty a chránit zájmy obou skupin. K tomu účelu mu sloužila i četa vojáků. V r. 1841 založil vládní stanici Moorundee asi 16 km po proudu řeky Murray z Roonky. Dosáhl urovnání, ale výsledkem bylo, že převážily zájmy dobytkařů, kmen Najawang byl r. 1844 rozprášen a okolí Roonky kontrolovali dobytkaři. Od r. 1865 sloužila oblast výhradně potřebám zemědělství. Malé skupinky domorodců zde byly pozorovány až do r. 1870. Domorodci byli např. najímáni, aby lovili na území farmářů jinak těžko dosažitelná prasata.

Studium kosterních pozůstatků z Roonky umožňuje nahlédnout do života domorodců, kteří žili na dolním toku řeky Murray v době, kdy se v Egyptě stavěly pyramidy. Kdyby je Evropané nevyhnali z jejich lovišť, mohli zde žít se svojí zajímavou kulturou v souladu s přírodou další tisíce let.

Věnováno památce předčasně zesnulého archeologa G. L. Prettybo z Adelaide.